

УДК 94 (477)

Хрящевська Л.М., Миколаївський державний університет
ім. В.О.Сухомлинського

Хрящевська Людмила Михайлівна (1971 р.н.). У 1992 р. закінчила історичний факультет Миколаївського державного педагогічного інституту. Викладач кафедри спеціальних історичних дисциплін МДУ ім. В.О. Сухомлинського. Тема кандидатської дисертації – *Господарство колоністів у системі аграрного комплексу Півдня України (кінець XIX – перша половина XX ст.)*.

Процес заснування німецьких колоній та їх господарська діяльність на Півдні України (60-ті роки XVIII ст. – 1917 р.)

Висвітлюються процеси заселення південних причорноморських і приазовських районів України німецькими колоністами. Робиться спроба довести створення агропромислового комплексу, який здійснював виробництво сільськогосподарської продукції.

The process of populating by German colonists southern Black Sea seaside and Sea of Azov seaside regions of Ukraine is examined. There is an attempt to prove the agricultural complex which was carrying out the production of agricultural production.

В сучасній історичній науці надзвичайно актуально залишається проблема розвитку національних меншин на території України, зокрема німецьких колоністів, які поселилися у Північному Причорномор'ї та Приазов'ї на межі XVIII-XIX століть.

Питаннями заселення Півдня України займалися Д.Багалій, О.І.Дружиніна, К.Е.Ліндеман, А.Скальковський [1]. Огляд етнічних груп наводиться В.Тянь-Шанським [2], який дає позитивну оцінку, особливо німецьким колоністам, хоча в цілому відмічає другорядну роль іноземного освоєння Півдня. Побічно торкався історії заселення регіону М.Грушевський, який засуджував політику царського уряду, запрошуючи іноземних колоністів, обмежував українську колонізацію [3]. Активно розгорнулася робота по вивченню німецьких колоній в наш час (І.М.Кулінич, В.І.Наулко, М.Дмитрієнко, Д.Табачник, Б.Чирко, С.І.Бобильова, Н.В.Осташева, К.С.Лях та ін. [4]), але окремі питання, зокрема їх господарського життя й досі вивчені ще недостатньо.

Тому автор, зупинившись на заснуванні і розвитку німецьких колоній з 80-х рр. XVIII ст. до 1917 р., ставить завданням розглянути їх діяльність у галузі сільського господарства.

Перші німецькі переселенці прибули в Украї-

ну вже наприкінці 60-х років XVIII ст. У 1789 р. була заснована лютеранська колонія Йозефсталь в Новомосковському повіті Катеринославської губернії, а також колонії Рибальськ і Ямбург [5].

Протягом 1803-1805 рр. у Маріїнській окрузі біля Одеси було засновано 10 колоній, в Херсонському повіті Херсонської губернії в 1808-1818 рр. з'являються ще 11 [6]. Швидкими темпами відбувався процес заселення колоністами Таврійської губернії. В 1805 р. у Феодосійському повіті було засновано 4 колонії. З 1805 р. по 1811 р. Сімферопольському повіті виникло 3 поселення, Бердянському повіті в 1804-1822 рр. поселяни-меноніти заснували 27 колоній. До 1917 р. по річці Молочній на її притоках існувало вже 60 менонітських поселень [7]. У 1832-1842 рр. в Мелітопольському повіті існувало 33 євангельсько-лютеранські та католицькі колонії. Ще 4 лютеранські колонії виникли в Бердянському повіті в 1822-1831 рр. [8].

Процес заснування іноземних поселень у той час відбувався і в сусідній Катеринославській губернії. Так, у 1822-1833 рр. в Маріупольському повіті було засновано 4 менонітські, а також 11 лютеранських і 5 католицьких колоній. З 1823 до 1842 рр. там виникло ще 12 колоній євангелістів-лютеранів [9].

З наведених вище прикладів бачимо, що процес заснування й розвитку німецьких колоній на Півдні України відбувався досить швидкими темпами. Якщо в 20-х роках XIX ст. у Херсонській губернії існувало 40 поселень німецьких колоністів, яким належало 182,7 тис. десятин землі, Таврійській – 50 поселень і 222,9 тис. десятин, Катеринославській – 26 поселень і 71,5 тис. десятин землі [10], то в 1915 р. у Херсонській губернії німецькі та австро-угорські піддані мали 987,2 тис. десятин землі (з них 805,3 тис. десятин на приватному праві й 181,3 тис. десятин надільної землі) [11]; в Таврійській губернії існувало 329 німецьких колоній, які володіли 519773 десятинами землі, Катеринославській – 233 колонії з 282827 десятинами землі [12].

Головним заняттям поселенців-власників (колишніх колоністів) було сільське господарство, причому переважно рільництво. Серед причин такої спеціалізації можна визначити як наявність великої кількості родючих земель, придатних саме для рільництва, так і те, що з початку XIX ст. в Херсонську губернію допускалися переселенці, які мали хист саме до землеробства і мали певні навички його ведення.

На надільних, приватних і орендованих землях колоністи вирощували переважно зернові культури. Наприклад, в Ананіївському повіті сіяли жито сортів “альпійське”, “шампанське”, “саксонське”, озиму пшеницю “банатку”, “звичайну польську”, “остисту”, “сандомирську” (причому головним товарним продуктом була ярова пшениця, яка на початку XX ст. займала більше половини посівних площ. Наприклад, у 1904 р. в процентному співвідношенні зернових і технічних культур її частка складала в старих колоніях 54,57% (озима – всього 1,51%; далі йшли ячмінь (19,39%), жито (14,39%) та овес (6,59 %). Кукурудза і просо становили всього 2,28 і 0,01% загальної площі посівів. З технічних та кормових культур садили картоплю, сіяли льон, причому останній в Одеському повіті вирощувався майже виключно на полях колоністів [13]. Таке співвідношення посівних площ, зайнятих сільськогосподарськими культурами було стабільним і лише інколи змінювалося на користь тих чи інших культур. Так, у 1905 р. збільшилася частка жита за рахунок посівів ярової пшениці та ячменю: пшениця становила 51,92 % (озима – 1,98 %), ячмінь – 18,91 %, жито – 17,26 % [14]. В колонії Ландау, наприклад, співвідношення посівів зернових культур у 1873 р. було: ярова пшениця – 38 %, ячмінь – 22 %, овес – 16 %, озиме жито – 14 %, озима пшениця – 10 % [15].

Відрізнялися господарства забезпеченістю робочою худобою і сільськогосподарським реманентом для обробітку землі. В 1907 р. в колоніях Одеського повіту з 7203 господарств 1211

мали по 3-4 голови робочої худоби, 1282 – по 5-7, значна кількість господарств мала лише по 1-2 [16].

Спочатку як робочу худобу використовували коней голштинської породи (високий зріст, довга тонка шия, велика голова і коротка грива), але вони виявилися малоприсадибними, і поселяни перейшли на російські породи. Разом з тим 1307 господарств були взагалі без будь-якої худоби. Частина колоністів мала значну кількість тяглової сили. У Веселиновому Покровській волості, наприклад, одне німецьке господарство (2 дорослих чоловіки і 1 жінка) в середині 80-х років XIX ст. мали 14 робочих коней та 26 волів. В селі Нововоскресенка цієї ж волості 2 німецьких господарства (6 дорослих працівників) мали 14 коней, в Бугаївці 6 господарств володіли 39-ма робочими кінями і 34-ма волами. Колоніст Шардт з Градівки Ананіївського повіту мав 50 волів та 67 дорослих коней [17]. Багато господарів тяглову силу мали в незначній кількості, або не мали взагалі. Таке становище було із забезпеченням сільськогосподарськими знаряддями праці. Щодо останніх, то найбільш розповсюдженими серед німецьких колоністів, за свідченням А.Скальковського, були малоросійський двоколісний плуг з вдосконаленнями колоніста Бехтольда, або ж простий (в нього запрягали до 5 пар волів, якщо ґрунти були дуже твердими); саксонський плуг менонітів, малі плуги – двоколіві та двокінні; 13-зубе двоколісне рало (використовувалося виключно німцями для “розбиття” вже розораного поля). Меноніти також використовували саксонське рало з серповидними крюками. Колоністи іноді користувалися культиваторами та катками. Для збору хліба в багатьох колоніях та військових поселеннях були введені коси з грабцями; для викопування із землі картоплі меноніти використовували знаряддя у вигляді тризубця із зігнутими зубцями [18].

У залежності від різних факторів коливалися і ціни на продукцію землеробства. В 1904 р. в середньому по Одеському повіті за пуд озимої пшениці давали 93 коп., ярової — 94 коп., жита – 75 коп., ячменю – 69 коп., вівса – 74 коп. Пуд пшеничного борошна коштував 1 крб. 24 коп., а житнього – 97 коп.; за помел пуда зерна брали 8-12 коп. В інші роки ціни змінювалися залежно від величини врожаю, значно підвищившись, наприклад, в 1907 році [19].

Крім зернових і деяких технічних та баштанних культур, колоністи вирощували також виноград і фруктові дерева, які висаджувалися як поблизу садиб, так і біля поселень у вигляді досить значних за площею садів.

У 1908 р. колоніст Клюндт придбав у 3-х верстах від Малої Коренихи десятину землі, де в 1912-1913 роках вже був посаджений абрикосо-

вий сад площею в 8,5 десятин, 5,2 десятини яблунь і 20,5 десятини виноградника (66,5 тисяч кошів) [20].

8 десятин саду знаходилися в розпорядженні громади колонії Александерфельд [21]. З самого початку існування поселення Радштадт жителі висадили фруктовий сад площею до 3-х десятин, в якому в кінці XIX ст. росли сливи п'яти сортів, яблука шести сортів, а також груші і вишні. При садові був організований плодовий розсадник, де вирощувалися саджанці і продавалися по 15-20 коп. за штуку. Прибутки від саду, який здавався в оренду, йшли на утримання місцевої школи [22].

Слід зазначити, що в середовищі колоністів (особливо великих землевласників) викликала великий інтерес дослідницька робота. В колонії Гальштадт (яка була перейменована в роки Першої світової війни в Молочанськ), що в Бердянському повіті Таврійської губернії, в 1904 р. був "Молочанський відділ Імператорського Російського товариства плодівництва". Тут же було створено плодовий сад і розсадник, з якого розповсюджувалися плодів саджанці цінних сортів. Площа цього саду становила 15 десятин, і на ній росло в 1915 р. 1320 дерев. В саду працювали учнями 11 юнаків (7 православних і 4 меноніти), з яких пізніше вийшли досвідчені садівники. "Молочанський відділ..." на кількох виставках, зокрема в Санкт-Петербурзі, за надані експонати відзначався золотими та срібними медалями. У тому ж Гальштадті у 1912 р. діяло "Молочанське товариство сільського господарства", яке утримувалося на кошти колоністів і складалося з трьох комісій: рільництва, конярства та скотарства [23].

Ще з першої половини XIX ст. в деяких колоніях робилися спроби займатися шовківництвом, для забезпечення якого сировиною у великій кількості висаджувалися шовковиці, чисельність яких в Херсонській губернії у 1825 р. досягла 32087 дерев, з яких 23949 було висаджено на громадських плантаціях [24].

Значне господарське значення мало і висадження дерев у вигляді штучних лісів. Вони мали служити як сніговологозатримувачі, як засіб боротьби з суховіями, а також, як згадки про далеку батьківщину в умовах величезних безлісних просторів Північного Причорномор'я. Ліс площею 114 десятин знаходився поблизу колонії Ландау, 6 десятин лісових насаджень було поблизу Вормса, 32 – Шпейера, 5 – Карлсруе, 22 – Рорбаха, 10 – Катериненталя, 33 – Йоганнсталя. А всього у 1891 р. колоністи Херсонської губернії мали 2087 десятин штучних лісових насаджень [25].

Однією з умов переселення колоністів в Херсонську губернію була їх здатність займатися тваринництвом, особливо вирощуванням по-

кращених порід різноманітної худоби. В більшості колоній та хуторів поселяни переважно вирощували коней, велику рогату худобу (відома "голландська" чи "бельгійська" породи, яка знаходилися лише на заводах покращеного скотарства в деяких поміщиків та німецьких колоністів у досить незначній кількості і утримувалася більше для молока, ніж для розведення та покращення інших порід; "франконська", "швейцарська" та інші німецькі породи, що в значній кількості розводилися лише у колоністів, а особливо тих, які займалися виготовленням сиру, масла, свиней та овечок "шпанок" – іспанських покращених порід, "цигайську" чи "волоську справжню", що давала трохи жорстку, але разом з тим довгу густу вовну, крім того м'ясо з них було придатне для вживання в їжу, з їх молока виготовляли сир тощо [26].

На першому етапі існування поселень на розвиток скотарства, як і рослинництва, істотний вплив мали кліматичні умови місцевості. Масовий падіж худоби спостерігався у 1824/25 роках, коли була надзвичайно холодна зима і відчувався великий дефіцит кормів [27]. Наприклад, колоніст-підприємець Й.Корніс (один з найбільших в той час) тієї суворої зими втратив 200 коней і 800 овечок [28].

В кінці XIX – на початку XX ст. "випадків масової загибелі худоби через відсутність кормів не спостерігалася, хоч нестача сухих кормів виникала і в інші періоди, як це трапилося у 1905 р., коли колоністи, навчені гірким досвідом, намагалися забезпечити своїх тварин не тільки кормами, а й створити своєрідний "недоторканий запас" на випадок непередбачених обставин. Крім того, над поголів'ям худоби в німецьких поселеннях вже не висіла загроза масової загибелі і під час епідемії деяких хвороб (ящур, сибірська виразка та ін.), бо колоністи широко використовували можливість вживання лікарських засобів. Так, в 1903 р. щеплення від сибірки своїм 12 коням зробив С.Зелінгер з Роштадта, Я.Кен з Пльдендорфа – 6 коровам. Випадки захворювання інфекційними хворобами серед тварин все ж в деяких районах траплялися. Так, наприклад, це сталося в Рорбахській волості у 1905 році, де були зафіксовані тварини, хворі на ящур. До речі, у випадках забою хворих тварин матеріальні втрати господарям компенсувалися в грошовому еквіваленті [29].

Забезпеченість господарств робочою худобою колоністів була різною. Так, в Одеському повіті у 1908 р. на двір колоніста в середньому припадало 3,4 голови худоби, 2,9 корови і 1,46 голови малої рогатої худоби [30]. У деяких колоністів худоби не було взагалі, а деякі мали досить значне поголів'я. В Ганнівці Покровської волості два німецьких господарства, наприклад,

мали 31 робочого коня, 43 воли, 30 корів, 30 свиней, 3300 овець. У Веселиновому цієї ж волості одне німецьке господарство мало у власності 14 робочих коней, 26 волів, 18 корів, 40 свиней та 600 овець. А колоніст з тієї ж Ганнівки мав 1100 вівцематок, 50 баранів, 500 ягнят і 1335 валахів [33].

Ціни на продукти тваринництва весь час змінювалися в залежності від багатьох чинників: сезону, врожайності, географічного положення тощо. На ринках Одеського повіту в 1905 р. фунт масла коштував у середньому 34 копійки, десяток яєць – 22 коп., робочий кінь – 47 крб., а дійна корова – 34 крб. [32]. Змінювалася і вартість кормів, причому часто траплялося так, що ціни на корми, що вироблялися в німецьких господарствах, були дещо нижчими, ніж у сусідніх російських чи українських селах. У Покровській волості Ананівського повіту у 1889 р. сажень сіна коштував в середньому від 25 до 35 крб. [33].

Німецькі поселенці, – великі землевласники чи орендарі, – широко застосовували найману працю, причому найчастіше у випадках, коли самі були не в змозі вести велике господарство.

Оплата праці найманих працівників різнилася в залежності від району, від сезону, від врожаю, від ринку робочої сили тощо. Наприклад, у Покровській волості, де була значна кількість німецьких господарств, під час сівби робітник (на харчах господаря) щодня отримував: орач – 20-30 копійок, погонич – 10-20 копійок, сівач – 35-60 копійок. Влітку 1890 року під час жнив косар щодня мав від 5 копійок, в'язальник – 40-80 коп. [34].

В господарствах поселенців-власників оплата праці найманих робітників, як правило, була на 50-70% вищою, ніж в маєтках поміщиків чи господарств куркулів. Але й вимоги до виконавців робіт також були дуже високими. Повертаючись до становища наймитів, слід відзначити одну суттєву обставину. Автори "Історії міст і сіл" вказують на погане ставлення до найманих робітників з боку багатьох колоністів. Але є й інші свідчення. Вже за часів Радянської влади, під час масової колективізації, Йосип Пауль з Ландау говорив: "Я при старому режимові нічого не мав, але жив як людина: хоча я служив наймитом у буржуя, але був ситий і одягнений..." [35].

Якщо порівняти розвиток скотарства російських сіл та німецьких (на прикладі колоній Березанського округу), можна зробити висновок, що в останніх скотарство розвивалося набагато ефективніше. Так, у німців на наявну душу населення припадало по 4 десятини землі, тоді як у російських селян – 3,4. Вдвічі більшими в німців були і пасовища; на 100 душ припадало в них 95 коней проти 50-ти в російських селян; великої

рогатої худоби – відповідно 106 і 42 голови. При цьому слід зауважити, що в російських селах для оранки використовували не лише коней, а й волів, і все-таки робочої худоби для належної обробки необхідної кількості землі було недостатньо. А якщо взяти до уваги той факт, що в німців коні значно витриваліші та пускаються в роботу лише на 4-5-му році, чого не робили російські чи українські селяни, то це підвищувало продуктивність німецького скотарства і в якісному відношенні.

Згідно з царськими указами запрошувалися до Росії і особи, які були схильні до заняття ремеслом, особливо пов'язаним з сільськогосподарським виробництвом. Ремісники різних спеціальностей були в кожній колонії, причому у великих поселеннях працювало іноді по 2-3 десятки майстерень. Більше 20 подібних підприємств в кінці XIX ст. нараховувалося в одній з найбільш розвинутих в економічному відношенні колонії – Ландау, в т.ч. 3 кузні, де власниками були в основному німці, 3 гончарні майстерні (власники німці), столярні, колісні майстерні, 5 кравецьких майстерень та одна шевська, де власниками також були переважно іноземці-євреї [36].

З кінця XIX ст. в деяких колоніях відкривалися і підприємства з використанням машин і механізмів та праці найманих робітників. Специалізація колоній південного регіону, переважно землеробських, визначала і характер промислового виробництва. У Ватерлоо, наприклад, на початку XX ст. працювало підприємство з виробництва господарського інвентарю. Крім вітряних млинів, працювало декілька млинів з паровими двигунами і двигунами внутрішнього згорання: в колонії Зульц працював млин Тремшеля, в Ватерлоо – Бетхера, в Ландау – Фрейліха і Мохельки. Працювало декілька олійниць. Крім цього, в деяких колоніях існували невеликі підприємства з виробництва черепиці і цегли. Продуктами праці поселенців-власників розпоряджались, як правило, самі. Вони намагалися не проводити торгових операцій з перекупниками, а самостійно відправляли продукцію в найбільші міста і продавали її на ярмарках, базарах чи здавали до магазинів.

Значний вплив на економічний стан німецьких колоній України, зокрема й Південного краю, зробила Перша світова війна, коли у відповідності з відомими указами 1915 р. у колоністів почали конфіскувати і реквізувати землі, що поставило їх на межу повного розорення, бо землеробство було головним заняттям і засобом існування основної маси колоністів. В цей період зменшилися площі під посівами сільськогосподарських культур, місцеві колоністи побоювалися засівати поля, оскільки чекали конфіскації земель, відчувався брак робочих рук, бо багато

чоловіків виконували трудову повинність і знаходилися далеко від дому.

Таким чином, колоністи органічно влилися в економічне життя тогочасної Російської імперії, зробивши значний внесок в соціально-економічний розвиток Півдня України, сприяючи зростанню його добробуту. Поселенці змогли

створити агропромисловий комплекс, що включав виробництво сільськогосподарської продукції підприємства з її переробки. Автор розуміє, що можливості висвітлення даної проблеми далеко не вичерпані, зокрема подальшої розробки потребують питання громадського та культурного життя німецьких колоністів.

Література

- Багалій Д. Заселення Південної України. – Харків, 1920; Скальковский А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края: В 2 т. – Одесса, 1838; Опыт статистического описания Новороссийского края. – В 2 ч. – Одесса, 1850; Дружинина Е.И. Южная Украина на 1800-1825 гг. – М., 1970; Линдеман К. Прекращение землевладения и землепользования поселен-собственников. Указы 2 февраля и 13 декабря 1915 г. и 10, 15 июля и 19 августа 1916 г. и их влияние на экономическое состояние Южной России. – М., 1917.
- Семенов Тянь-Шанский В.П. Россия: полное географическое описание нашего отечества. – Т. 14. – Новороссия и Крым. – С. 367.
- Грушевский М. О любви к отечеству и народной гордости // Літературно-науковий вісник. – 1907. – Т. 38. – С. 102.
- Дмитрієнко М., Табачник Д., Чирко Б. Німці в Україні: історія і сучасність // Віче. – 1992. – № 5. – С. 135-147; Кулінич І.М. Німецькі колонії на Україні (60-ті рр. XVIII ст. – 1917 р. // Укр. іст. журн. – 1990. – № 9. – С. 18-30; Наулко В.І. Хто і відколи живе в Україні. – К., 1998; Бобылева С. И. Немецкие колонисты и их влияние на социально-экономическое развитие Юга Украины первой половины XIX века // Вопросы германской истории. – Днепропетровск, 1995. – С. 19-37; Осташева Н.В. Основные этапы развития менонитской промышленности Юга Украины в 1860-1920 гг. (на примере Александровского уезда Екатеринославской губернии) // Немцы России в контексте отечественной истории: общие проблемы и региональные особенности. Материалы Международ. науч. конф. (17-20 сент. 1998 г.). – М., 1999. – С. 61-73; Лях К.С. Німецькомовні колоністи Півдня України в мультинаціональному оточення: проблема взаємодії культур (XIX – поч. XX ст.): Автореф. ... дис. канд. іст. наук. 07.00.01 / Донецький нац. ун-т. – Донецьк, 2005. – 19 С. та ін.
- Центральний державний історичний архів України у Києві (далі – ЦДАУК), ф. 1483, оп. 1, спр. 20, арк. 25, 27, 70, 71.
- Державний архів Одеської області (далі – ДАОО), ф. 338, оп. 289, спр. 436; Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО), ф. 235, оп. 1, спр. 17, арк. 3, 7.
- Линдеман К. Указ соч. – С. 125-126.
- ДАМО, ф. 235, оп. 1, спр. 17, арк. 3. спр. 11, арк. 9.
- Линдеман К. Указ соч. – С. 127.
- Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО), ф. 6, оп. 6, спр. 20, арк. 31.
- Там само, спр. 22, арк. 13.
- Там само, спр. 23, арк. 6.
- Новое время. – 1916. – 30 июня.
- Тригуб П.Н., Шевелев В.М. Широколановка: ее прошлое и настоящее. – Николаев, 1992. – С. 137 (рукопис).
- Сельскохозяйственная хроника (далі – СХЗ) Херсонской губернии за октябрь 1874 г. – Херсон. – С. 76.
- Статистико-экономический обзор (далі – СЭО) Одесского уезда за 1908 г. – Одесса, 1909. – С. 98.
- Результаты подворной переписи Ананьевского уезда 1886-1885 гг. – Херсон, 1886. – С. 234.
- Скальковский А. Указ соч. – Ч. 2. – С. 38.
- СХЗ. – 1897. – № 11. – С. 312.
- Николаевщина: краеведческий сборник. – Николаев, 1926. – С. 55.
- Линдеман К. Указ соч. – С. 133.
- СХЗ. – 1891. – № 9. – С. 100, 286.
- Линдеман К. Указ соч. – С. 157.
- Русские ведомости. – 1915. – № 52.
- Результаты подворной переписи Ананьевского уезда 1886-1885 гг. – С. 234; СХЗ. – 1902. – № 10. – С. 254.
- Борисенков Е., Пасецкий В. Рокот забытых бурь // Наука и жизнь. – 1987. – № 8. – С. 59.
- СХЗ. – 1890. – № 2.
- Там само. – 1902. – № 10. – С. 254.
- СХЗ. – 1890. – № 2. – С. 117.
- СЭО Одесского уезда за 1908 г. – Одесса, 1909. – С. 98.
- Результаты подворной переписи Ананьевского уезда 1885-1886 гг. – Херсон, 1886. – С. 230.
- СХЗ. – 1897. – № 11. – С. 312.
- СХЗ. – 1890. – № 1. – С. 245.
- Там само.
- Тригуб П.Н., Шевелев В.М. Вказ. праця. – С. 64.
- Там само. – С. 92.

Надійшла до редколегії 15.10.2006 р.